

4. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. — М., Наука, 1977. — 245 с.

5. Финансы и кредит: [учеб. пособие] / Л. А. Дробозина. — М.: Банки и биржи, 1995. — 255 с.

УДК 811.161.2' 38

*Мялковська Л.М.
(Луцьк, Україна)*

ДІЄСЛОВА-СИНОНІМИ ІЗ СЕМОЮ 'ЗВУК' У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У статті проаналізовано зафіксовані у текстах І. Нечуя-Левицького дієслова-синоніми із семою 'звук'; виявлено, що синонімічний ряд із значенням 'лунати' представлено стилістично нейтральними лексемами, а також метафоричними висловами.

Ключові слова: *лексика, загальномовний словник, мовотворчість І. Нечуя-Левицького, лексико-семантична група, дієслова із семантикою звучання, синоніми, сема.*

В статье исследуются зафиксированные в художественных текстах И. Нечуя-Левицкого глаголы-синонимы с семой 'звук'; выявлено, что синонимический ряд со значением 'звучать' представлен стилитически нейтральными лексемами, а также метафорическими высказываниями.

Ключевые слова: *лексика, общелитературный словарь, языковое творчество И. Нечуя-Левицкого, лексико-семантическая группа, глаголы звучания, синонимы, сема.*

The article is devoted to the analysis of verbs with semantic meaning "sound" in fictional texts by I. Nechuj-Levitsky.

Key words: *common literary vocabulary, linguistic creation of I. Nechui-Levytskyi, lexical and semantic group, verb with the semantics of sound, synonyms, seme.*

Івана Семеновича Нечуя-Левицького дослідники історії української літературної мови називають письменником, який „виявив живописні можливості мови в описі явищ природи” [2:120]. Але Нечуй-Левицький не тільки майстер пейзажу, він – майстер творення звукових образів. Це можна побачити на дієсловах, якими письменник відтворює найрізноманітніші пейзажні картини, звуки природи, а також змальовує внутрішній психічний стан персонажів, їхнє чуттєве сприймання навколишнього світу.

Варто наголосити, що дієслова із семою 'звук' у художніх текстах І. Нечуя-Левицького досить частотні. Словопоказчик мови його художніх творів фіксує 704 слововживання лексеми *сніати*, 51 слововживання *дзвеніти*, 49 слововживань *дзвонити* та 33 слововживання *лунати*.

Простежмо синонімічні відношення, які виявляються між дієсловами звучання, що їх використовує І. Нечуй-Левицький.

© *Мялковська Л.М., 2012*

Для мовотворчості І. Нечуя-Левицького показова група дієслів-синонімів, що мають значення ‘**лунати – поширюватися в просторі, ставати чутним**’. Ця група представлена стилістично нейтральними лексемами *лунати, линути, литися, понестися, піти, підніматися, проноситься, літати, розлягатися, роколати*. Серед наведених слів звертаємо увагу на дієслово *розлягатися*, яке в значенні ‘дзвінко лунати в навколишньому просторі’ фіксується в лексиконі письменника 43 рази. Найчастіше ця лексема функціонує у контекстах, у яких актуалізуються й інші лексичні одиниці, що містять характеристичну сему ‘звук’, пор.: *Тихі мелодії оркестру розлягались над морем, лунали десь в скелях* [Н.-Лев., V : 193]; *Гук оркестру розлягався по терасі, розлягався по морі, і веселі Штраусові мелодії ніби зливались з світом вечірнього сонця, з тихим шелестом морської хвилі* [Н.-Лев., V : 192]; *Хвилі співів залили пекарню, розлягались по світлиці й через одчинені двері й вікна лились по селі* [Н.-Лев., IV : 115]. Наведені приклади засвідчують одну з характерних ознак індивідуального стилю письменника: нанизування однорідних дієслівних присудків, що утворюють фігуру ампліфікації.

Дієслово *розлягатися* І. Нечуя-Левицький часто вживає з підсилюючою часткою *аж*, яка служить для інтенсифікації семантики зазначеної динамічної ознаки, пор.: *Чудові голоси [...] аж розлягались по садку та по левадах* [Н.-Лев., VIII : 32]; *Весела голосна розмова, веселий нездержний регіт аж розлягавсь по старому садку* [Н.-Лев., II : 321]; *Їх [соловейків] щебетання та співи аж розлягались, аж дзвеніли по куцах* [Н.-Лев., VIII : 386]. Далі слід назвати і таке значення дієслова *розлягатися*, як ‘наповнюватися голосними звуками’. У цьому значенні в творах І. Нечуя-Левицького воно уживається 4 рази та функціонує в однотипних синтаксичних структурах – підрядних наслідкових реченнях, де знову ж таки активно себе поводить сполучник-частка *аж*, пор.: *Соловейки [...] ляцали, аж садок розлягався* [Н.-Лев., I : 254]; *А соловейки співали, аж сади розлягались, та дражнили молоду веселу дівчину* [Н.-Лев., III : 155]; [...] *у садку тихо шуміла Боровиця, співали соловейки, аж сад розлягався [...]* [Н.-Лев., III : 305]; [...] *соловейки щебетувать, аж садки розлягаються, небо ледве починає червоніть* [Н.-Лев., III : 43].

Дієслово *лунати*, як уже згадувалося, теж належить до частотних слововживань І. Нечуя-Левицького. Текстову реалізацію семантики цієї лексичної одиниці, що означає ‘звучати як відзвук, відгомін чого-небудь’ демонструє такий уривок: *На дзвіниці вдарили в дзвін, і тонкий дзвінкий гук задріжав і розлився по селі на всі долини. Він ударився об близьку гору, вкриту лісом, одскочив і залунав коло дальшого шпилья, а там далі розлився десь далеко понад густим лісом та все лунав слабо та тихіше й замирив десь в тихих лісових западинах* [Н.-Лев., III : 305]. У наведеному міні-тексті компонент звукового сприймання, звукової образи вербалізовано як у семантиці дієслів *задріжати, розлитися, ударитися, залунати, лунати, замирати*, так і в словосполученнях *вдарити в дзвін, тонкий дзвінкий гук*. Усе, що передає семантику ‘звук’, наповнює собою цілісний завершений міні-текст.

Значно частіше у досліджуваних текстах дієслово *лунати* виступає компонентом синтаксичних конструкцій, семантика яких пов’язана з означенням внутрішнього світу людини, напр.: *Пісня без слів та поезія лунала в душі в Комашика, лунала коханням в душі в Селаброса [...]* [Н.-Лев., V : 193]; [...] *в очах світилась така радість, таке щастя, неначе вони були недавнечко десь в раю, слухали неземну музику, чули дивні мотиви, і ті мотиви ще й досі лунають в їх душах, ще виявляють свій одгомін в очах [...]*

[Н.-Лев., VI : 48]; *В душі ніби дзвеніли й лунали якісь дивні мелодії* [Н.-Лев., VII : 317]; *Прозайчна материна розмова зовсім не потрапляла в поетичний тон, який лунав в душі молодої дівчини* [Н.-Лев., VI : 16]; *Його [Єремії] голос, міцний та різкий, неначе й тепер лунав в її душі* [Н.-Лев., VII : 43].

До дієслова *линути*, що має значення ‘поширюватися в просторі (про звуки)’, письменник звертається лише у трьох випадках. У словосполученнях з цією динамічною ознакою так само, як і у висловах з дієсловом *лунали*, спостерігаємо словесне відтворення внутрішнього стану персонажів, пор.: *Його [Літошевського] спів невідомо линув з його душі, неначе співав хтось інший, а не він сам [...]* [Н.-Лев., VIII : 140]; *Ті рідні, смутні й глибокі мелодії й тепер ще линули в його серці, бо їх співали чудові уста, за котрі він був би ладен oddати своє життя* [Н.-Лев., II : 212].

Індивідуальна ознака стилю І. Нечуя-Левицького – структурно-семантичне ускладнення синтаксичних конструкцій, в яких одне з опорних слів розгортається порівняльним зворотом або підрядним порівняльним реченням. Така синтаксична метафора дозволяє урізноманітнити форму вираження звукових вражень.

Показові щодо сказаного мовні структури з дієсловом *литися*, яке, до речі, у досліджуваних текстах у значенні ‘плавно поширюватися в просторі; линути’ вживається 28 разів. Пор.: *Мелодії лилися, неначе сльози, то тихо, то разом заливали всю залу й сповняли її* [Н.-Лев., II : 218]; *Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін [...]* [Н.-Лев., II : 345]; [...] *веселі співи часто лилися тут, як вольний весняний шумливий потік лється в зелених берегах* [Н.-Лев., V : 107]. Актуалізація семи ‘звук’ у наведених реченнях поряд із дієсловом *литися* досягається “звуковими” іменниками *мелодії, голос, співи* та семантичним наповненням порівняльних конструкцій як *грім, як голосний дзвін, як вольний весняний шумливий потік лється в зелених берегах*. Зауважимо, що на відміну від порівнянь непоширеної структури, які відзначаються конденсованістю, стислістю слововираження, розгорнена порівняльна конструкція виявляє більшу вербальну репрезентативність у відтворенні звукових вражень.

Характерна для стилю І. Нечуя-Левицького сполучуваність дієслова *підніматися* з іменниками *галас, гам, крик, галасування, гвалт, крикнява*. Словник синонімів української мови засвідчує відповідну семантичну групу слів із значенням ‘безладне звучання багатьох голосів’. З дієсловом *підніматися* активно сполучаються також іменники-синоніми *шум, гомін*. Загальнономовний словник подає названі лексичні одиниці із значенням ‘сукупність різноманітних переважно незлагоджених звуків’. І в значенні іменників-синонімів з домінантою *галас*, і в значенні лексем *шум* та *гомін* констатуємо наявність оцінного компонента, що виражений словами *безладний, незлагоджений*.

Як засвідчує аналізований матеріал, іменникові синоніми із значенням ‘галас’ та ‘шум’ у художніх текстах письменника часто вживаються парами або є компонентами градаційного ряду, пор.: *Піднявся шум та гам, яким звичайно кінчаються усі громадські збори* [Н.-Лев., IV : 41]; *Коли це вже в пізні обляги в козацькому таборі піднявся страшний гам та галас: засурмили в сурми, затрубили в труби, засуркотіли в бубни* [Н.-Лев., VII : 243]; *Од тієї спотички щогодини підіймався гам та клекіт, почались змагання, потім нещадима лайка й трохи не бійка* [Н.-Лев., IX : 51]; *На базарі піднявся гвалт, гомін, — люди кричали, бідкались, плакали* [Н.-Лев., IV : 209]; *На подвір’ї піднявся галас, шум, крикнява* [Н.-Лев., VII : 262]. Серед слів, що виступають як парні синоніми, в мові

І. Нечуя-Левицького поширені лексеми, які безпосередньо називають почуття людини, її радість, задоволення, пор.: *В хаті піднявся сміх та регім; хто сміявся, хто сердився; студенти реготались на всю світлицю* [Н.-Лев., IV : 159]; [...] *пішов регім та сміх між некрутами* [Н.-Лев., I : 54]. Вживання поряд двох і більше іменників-синонімів, які урізноманітнюють контекст, сприяє увиразненню і підсиленню семантики кожного з названих слів: *Якби на цих самих горах випадком зашептались галасливі та крикливі провансали, або французи, або італіянци, який гармидер, шум, гам, гомін або й ляцання, сміх та регім розкотився б одлясками по цих алеях та терасах!* [Н.-Лев., IX : 84].

Що ж до дієслова *підніматися*, то воно, поєднуючись з названими лексемами, реалізує одне із своїх прямих значень, напр.: **Підніматися**. 19. // Звучати з більшою силою чи на вищих тонах [СУМ, VI, 470]. У текстах письменника зафіксовано 57 вживань цього слова саме з таким загальномовним значенням. Типово, що з цим значенням уживається воно і в словосполученні *голос піднявся вгору*, де значення ‘на вищих тонах’ так само передано прислівником. Пор.: *Голос її [Марти] піднявся все вгору та вгору* [Н.-Лев., II : 67]; *Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і озвенів, як голосний дзвін, а під той голос стиха грала бандура, неначе птиця щебетала* [Н.-Лев., II : 345]; *Несамохить голос піднявся вгору, крикнув радісно: « Слава козацька не вмире, не поляже! »* [Н.-Лев., VII : 141]; [...] *її [Софії Леонівни] звичайно низький голос піднявся вгору на кілька тонів і став м’якший і ніби добріший* [Н.-Лев., VIII : 175]. Дієслово *підніматися* має й інше значення – ‘доноситися’, з цією семантикою в художніх творах письменника трапляється воно лише один раз. Пор.: *На низенькому плисковатому острові, що заріс подекуди густими лозами, обріс навкруги високим очеретом та осокою, обіззавсь другий соловейко, а за ним піднялось з верб, з куців, з лісу, з лугів — щебетання та галас* [Н.-Лев., I : 120]. Відзначимо, що наведений приклад І. Нечуя-Левицького використано як ілюстрацію до дієслова *підніматися* в тлумачному словнику (див. СУМ, VI, 470).

Дієслово *піти* в значенні ‘почутися, пролунати’ І Нечуй-Левицький вживає 17 разів. Зазначене слово у досліджуваних творах з’являється у звичній сполучуваності з лексемами, що несуть у собі семантику звучання, пор. у тексті: *І ті пісні пішли луною по Україні, по далеких чужих краях* [Н.-Лев., VII : 9]; [...] *співи, ніби вони лились десь з високості неба, од зірок, од рожевих хмарок і тільки йшли луною в його [артиста] голосі* [Н.-Лев., VIII : 140]; *Сиклета заспівала, пірнула в зелені куці верболозу й зникла за коноплями, тільки голос її йшов луною довго-довго, доки не затих* [Н.-Лев., VI : 447]; [...] *і чистий гучний баритон [...] пішов луною по садках та гаях* [Н.-Лев., VIII : 139]; *її [Софії Леонівни] низовий гучний альт в розмові став ще гучніший і пішов луною* [Н.-Лев., VIII : 139]; *Пішов гук по лісі [...] срібною луною* [Н.-Лев., III : 352]. У наведених мінітекстах простежуємо розгортання метафоричних висловів із дієсловом *піти*. Компонент порівняння *луною*, що виражений формою орудного відмінка, семантично узгоджується з попередніми лексичними компонентами: *пісня, співи, голос, баритон, альт, гук*. Пор. також: **Луна**. 1. Відбиття звукових коливань від перешкоди, коли вони сприймаються роздільно від первісних коливань [СУМ, VI, 555].

Такі ж образні потенції у відтворенні звукових відчуттів має наступне порівняння, що розгортає дієслівне словосполучення *пісня пішла*, напр.: *І знов тиха пісня, як шелест листу, пішла по монастирі* [Н.-Лев., II : 18]. Поява об’єкта *як шелест листу* зумовлена тим, що ‘різної інтенсивності шелест листя, а також звуки, утворені стовбурами оди-

ничних дерев [...], асоціюються з проявами мовленнєвої діяльності людини, а також зі звуковим сприйняттям звуків, видаваних предметами” [4:81]. Пор. ще й такі контексти: — *Князь гуляє! князь гуляє! — тихо пронісся між рядами гомін, як шелест листу* [Н.-Лев., I : 316]; *На морі чути пісню, дуже тихо, як шелест листу* [Н.-Лев., IX : 212]. Вживання у досліджуваних текстах конструкції *шелест листу* в складі порівнянь дає змогу глибше передати враження, викликані звуковими подразниками, у зорових асоціативних образах. Функціонування іменника *шелест* у творах І. Нечуя-Левицького не обмежується лише порівняльними конструкціями (пор. вищенаведені приклади). Названа лексема виступає також у ролі суб’єкта дії в метафоричній сполуці, що ускладнена підрядним порівняльним реченням, напр. : *По церкві разом пішов якийсь шелест, неначе од вітру в бору, але швидко разом й затих* [Н.-Лев., III : 255].

Дієслово *понестися* в мові І. Нечуя-Левицького не частотне, в його художніх творах зафіксовано 4 випадки уживання цієї лексеми із значенням ‘почати поширюватися в просторі, почати звучати’. Загальномовну семантику названого дієслова ілюструють такі міні-тексти письменника: [...] *понеслася та сумна пісня і по саду, і по огородах, де колись ходила його хазяйська нога, дивилось його хазяйське око* [Н.-Лев., I : 277]; *Серед монастиря, перед п’ятьма золотими банями, серед чернечих келій і темних алей понеслася мелодія про Сагайдачного, котрого могила була за десять ступенів звідтіля, коло південної стіни церкви* [Н.-Лев., II : 15].

Дієслово *пронизувати* в значенні ‘різко, гучно наповнювати звуками повітря, прострі’ у творах І. Нечуя-Левицького уживається лише двічі. У цьому значенні назване дієслово вступає у синонімічні зв’язки з іншими словами: *пріймати*, *сповнювати*, а отже, дає вихід в інші синонімічні ряди. Так, лексема *пріймати* із значенням ‘поширюючись у просторі, проходячи крізь щось, насичувати, сповнювати собою (про звуки і т. ін.)’ входить до словоряду з домінантою *насичувати*, а *сповнювати* в значенні ‘поширюючись, охоплювати, насичувати повітря, приміщення і т. ін. звуками’ до словоряду ‘наповнити’. Серед наведених слів найбільшу увагу виявляє І. Нечуй-Левицький до дієслова *сповнювати*: у текстах письменника зафіксовано 13 відповідних слововживань. Розгляньмо приклади, що репрезентують названі дієслівні синоніми: *Гук дзвона рознісся під вербами, пронизав густе гілля і лився в чистому повітрі* [Н.-Лев., VI : 308]; *Співаючі протяжні тони проїмали гаряче, душне повітря і неначе розімливали самі в тій духоті [...]* [Н.-Лев., VI : 90]; *Гучний голос її [Софії Леонівни] сповнив усю світлицю і неначе ще й не зміщався в її* [Н.-Лев., VIII : 12]; *Під гіллям груші, осторонь од стола, вони [співаки] вдарили голосами так, що сповнили гуком увесь садок, ніби величезний театр* [Н.-Лев., VIII : 35].

Разом з тим *пронизувати* має ще одне значення – ‘раптово впливати на людину, її свідомість’. З цією семантикою зазначене слово трапляється в мові І. Нечуя-Левицького лише один раз, напр.: *Навіжений крик Соломії пронизав його, неначе гострим ножем, як дикий крик божевільного* [Н.-Лев., VI : 397]. Синонімом до названого вище значення дієслова *пронизувати* виступає слово *пріймати*, яке, до речі, в значенні ‘впливати на когось, справляючи певне враження, глибоко зворушуючи’ у досліджуваних текстах уживається двічі, пор.: *Та мелодія, як огонь, проїмає мене до самого серця, до душі* [Н.-Лев., II : 203]; *І щасливій Любі привиджувалось, що вона лине десь в небі [...]; уявлялось, що вона долинула до самого неба [...], почувала ті високі небесні радощі й ніби лінула в*

якомусь ефірі й чула якісь дивні солодкі мелодії, що прийняли її серце та душу [Н.-Лев., VIII : 302]. Як бачимо, метафоричні вислови з дієсловами *пронизувати*, *проїмати* є відображенням внутрішнього стану людини, її сприймання того, що діється: або сильних різких звуків голосу, або приємних для слуху музичних звуків.

Описи звукових відчуттів (музики, мелодії) знаходимо у словосполученнях зі стрижневими динамічними ознаками *рокотати* (відповідник док. виду *зарокотати*), *летіти*. Таких дієслів у художній мові І. Нечуя-Левицького небагато. Перше дієслово у значенні ‘утворювати розкотисті монотонні звуки’ засвідчено два рази, пор.: *Неначе й вони слухали, як колись дзвеніли й «рокотали» струни в піснях і в замислах стародавнього Бояна та творця «Слова о полку Ігоревім»* [Н.-Лев., IX : 83]; *Струни рокотали, неначе плакали* [Н.-Лев., VII : 140]. Друге дієслово із значенням ‘лунати, розноситися в повітрі у різні боки (про звуки)’ – один раз: [...] *з садка знов летіла якась гаряча, східна чи південна, мелодія* [...] [Н.-Лев., III : 33]. Лексему *зарокотати*, яку автор використовує теж лише один раз, фіксуємо у контексті, де і метафоричний вислів *зарокотали струни* і власне порівняння, що розгортає цей вислів, пов’язані із семантикою звучання, пор.: *Зарокотали струни, неначе степові орли стиха забуркотали* [Н.-Лев., VII : 140].

Дієслово *проноситися* із значенням ‘миттю розноситися, розходитися луною (про звуки)’ з’являється у досліджуваних творах теж один раз, напр.: [...] *тихо пронісся між рядами гомін* [...] [Н.-Лев., I : 316].

Мова художніх творів І. Нечуя-Левицького демонструє розгалужену систему синонімічних відношень як між окремими лексичними одиницями, так і між образними словосполученнями, що мають спільний семантичний компонент ‘лунати’. Метафоричне зображення звукових образів – характерна ознака ідіостилю І. Нечуя-Левицького.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С. Я. І. Нечуй-Левицький: портрет, пейзаж / С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт, Л. О. Ставицька // Українська мова і література в школі . – 1988. – №10. – С. 61-65.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України , 2009. – 352с.
3. Їжакевич Г. П. Мова творів І. Нечуя-Левицького / Г. П. Їжакевич // Курс історії української літературної мови ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Вид-во АН УРСР , 1958. – Т.1 (Дожовтневий період). – С. 435-455.
4. Лісничий Д. В. Метафора з дендронімним компонентом у поетичних творах першої половини ХХ століття (семантико-функціональний та лексикографічний аспекти) : [монографія] / Д. В. Лісничий. – К. : ТОВ “ВБ “Аванпост-Прим”, 2008. – 440 с.
5. Муромцева О. Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови / О. Г. Муромцева // З історії української літературної мови. Вибрані праці . – Х. , 2008. – С. 149-161.
6. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: [у 10-ти томах] / І. Нечуй - Левицький. – К. : Наукова думка, 1965. – Т. 1-9.
7. Русанівський В. М. У слові – вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка) / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка , 2002. – С. 173-197.
8. Словник української мови: в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970- 1980.